
СУСПІЛЬНИЙ СТАТУС ТА СПРИЙМАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 811.161.2'27'373.6:82-1:140.8

ТРАДИЦІЯ У ТРАНСКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

Тарас ПАСТУХ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна 79000*

Розглянуто етимологію поняття традиції та з'ясовано основні прикмети цього поняття. Традиція постає у зв'язку минулого та теперішнього часів. Важливими її складовими є національний світогляд та мова. Традиція формується на стику різних культурних впливів, однак мова та світогляд роблять її «своєю».

Ключові слова: традиція, культура, мова, світогляд, поезія, національна специфіка.

Слово «традиція» походить від латинського *traditio*, що означає «передавання»; лексема *trado* має значення «передавати, вручати з рук в руки» [6, с. 652]. Відтак ми хочемо наголосити на тому, що поняття традиції у своїй основі передбачає сенс «передавання», «вручення з одних рук в інші». Це є ключовим моментом для подальшого розуміння проблеми. Традиція не означає щось старе й віджиле, що існувало колись і тепер вже втратило своє значення (як про це іноді говорять опоненти традиції). Навпаки, вона якраз і передбачає зв'язок минулого та сучасного. Традиція є цим зв'язком, без котрогось з означених двох компонентів її попросту не може існувати. Взагалі поняття традиції несе насамперед ідею функції — передавання чогось з минулого часу в теперішній. Використання ж цього поняття на означення самого предмета передачі (традиція — це те, що передають) є похідним, і якщо вже бути цілком точним, не зовсім коректним з етимологічного погляду. Проте воно є зручним з огляду на формування стилю дискурсивного висловлювання. Замість вживання описової конструкції «те, що функціонує як традиція» доречніше використовувати метонімічну лексему «традиція». Отож напрашується висновок про логічну хибність твердження «вмерла традиція», адже те, що померло, вже не є традицією. Доречніше в такому випадку формулювати висловлювання так: «те чи те перестало функціонувати як традиція». Іншими словами, вмирає не традиція, а її конкретний носій. Те, що іноді окреслюють проблемою традиції, насправді є проблемою дієздатності тієї чи іншої соціокультурної спадщини.

Континуально-часова основа традиції охоплює не тільки минуле та сучасне. Вона передбачає також і майбутнє. Адже вирішення нагальних сучасних потреб так чи так пов'язується з горизонтом майбутнього, у такому розв'язку, фактично, закладається вектор руху далі. Тому парадигма традиції охоплює усі три часи. Щоправда, залежно від типу традиції «передавання» відбуватиметься різними способами, у різних часових конфігураціях.

Феноменологічна концепція традиції М. Мамардашвілі є чи не найбільш послідовною та радикальною серед усіх концепцій традиції. Судження філософа можна звести до кількох тверджень: 1) структура досвіду свідомості (є дивовижною, оскільки) допомагає емпірично далекому стати близьким, а близьке пов'язати з майбутнім; 2) ми живемо в акті свідомості: якщо я в думках тримаю Канта живим, то живим є і я сам; і навпаки — якщо я можу помислити щось кантівське, то живий і Кант; наслідком такого процесу стає те, що особистість у думці здобувається на безсмертя; 3) для мислення характерна своєрідна дискретна пульсація (філософ тут використовує лексеми «зсув»), тобто прорив думки через всілякі перспективи та різні позиції до того ракурсу, що ставить питання про кінцевий сенс; 4) відповідно людській істоті властиве трансцендування — вихід за власні межі й розуміння універсальних властивостей речей; 5) основним філософським мотивом людського життя є розширення останнього, доповнення себе спорідненими частинами, котрі перебувають в інших; 6) ми народилися в лоні греко-римської цивілізації й про це не можемо забути; зокрема великий вплив на європейську культуру має Євангеліє; 7) попередній духовний досвід привертає нашу увагу («якщо наше око бачило щось по-людськи хоч раз, воно завжди буде хотіти це бачити»); 8) зрозуміти й актуалізувати те, що нам не споріднене, ми не можемо; а щоб щось зрозуміти, необхідно пройти якийсь шлях, тобто мати власний досвід [7].

За цією концепцією традиція є актуально-існуючою властивістю, котра має свій парадокс. У традицію не можна вступити, бо «вже пізно»; у ній можна бути або не бути, але в якийсь момент захотіти й долучитися до традиції неможливо. Цей парадокс філософ блискуче демонструє на прикладі ідеї громадянина демократичного устрою. Громадянином може стати лише той, хто вже має здатність вимагати й очікувати бути таким громадянином. Зовні думку громадянськості сприйняти не можна, якщо у людини немає відповідного духовного горизонту. Демократичними громадянами є ті громадяни Європи, котрі вже тисячу років є такими [8, с. 66—67]. М. Мамардашвілі виявляє ідею того, що традиція породжується та існує на глибинних рівнях свідомості. І якщо глибинні світоглядні принципи людини (чи соціальної групи) корелюють з певними актуальними соціокультурними ідеями, то останні будуть органічно засвоєні й стануть традицією — для цієї людини (чи групи). А навіть більше, духовний спадок попередніх має властивість стимулювати мислення подальших поколінь, визначати стиль цього мислення та давати йому відповідний матеріал: «Коли є могутня традиція та єнну кількість сильних актів думки, думки здійсненої і доведеної до завершення, у тебе також з'явиться бажання наслідувати закони мови цієї традиції, і якщо за твоєю спиною це є, то і ти можеш мислити» [8, с. 357]. Тобто повнота й високі духовні звершення минувшини схильні породжувати відповідну повноту й звершення в пізнішому часі. Здобутки викликають інші здобутки, ущербність — іншу ущербність. Це — «зачароване коло» традиції, котре пояснює, чому певна традиція розвивається так, а не так.

Але розширити це коло все ж таки можливо. Варто лишень звернутися до більшої традиції й спробувати запозичити необхідні елементи звідти. Наприклад, якщо чогось немає в культурній традиції певної європейської нації, то це можна знайти в

межах загальноєвропейської традиції. Знайти й спробувати актуалізувати у національних масштабах. За умов успішної актуалізації національна традиція збагатиться завдяки впливу європейської. Процес збагачення має й зворотний вектор — від національної традиції до загальноєвропейської (оскільки перша є органічним складником другої). Саме завдяки загальноєвропейській окремі національні традиції європейського континенту мають можливість взаємозбагачуватися.

Проблему національного та інтернаціонального в європейських літературах у цікавому ракурсі запропонував І. Франко. Він відзначив поживлення явищ інтернаціоналізації та націоналізації в європейських літературах XIX ст. Учений не бачив протистояння інтернаціонального та національного в літературі. Навпаки, на його думку, це взаємозалежні та взаємовиражальні величини, які доповнюють одна одну і завдяки яким можна вивести належні масштаби оцінювання літературних творів. Варто зауважити, що у XX ст. ці процеси набули ще більшого розмаху.

Письменника XIX ст. І. Франко порівнював з деревом, «...що своїм корінням впирається якомога більше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввісати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, етичних і моральних змагань» [10, с. 34]. І. Франко бачив європейську літературу в єдиному полі, зведену до «спільного іменника». Проте в цьому полі кожна національна література виявляє «...чимраз рельєфніше її питомий національний характер, її оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору і народного пафосу, властивості її вислову, літературного стилю, поетичної техніки» [10, с. 34]. Тобто в європейській культурі, за І. Франком, перехрещуються дві традиції — інтернаціональна (або ж загальноєвропейська) та національна. Перша стосується сфери ідей, друга — специфіки формулювання та представлення цих ідей. Умовно кажучи, європейські нації ідуть до однієї мети, але кожна своїм шляхом.

Національна специфіка це не лише маркер (зовнішня «лиштва»), за яким відбувається порівняння й оцінювання літератур. Вона виявляє глибинні прикмети розвитку окремої літератури й, по суті, засвідчує світоглядні особливості кожної нації. Останні стають визначальними для формування та розвитку національної традиції. Доречно зауважити, що національний світогляд не становить якогось відразу сформованого моноліту. Він формується історично, вбирає в себе різноманітні впливи, трансформуючи їх відповідно до власних особливостей. Тут варто згадати відому тріаду І. Тена «раса, середовище, момент», що виявляє діалектику світоглядного становлення як окремого індивіда, так і цілої нації. Виникнення й формування українського світогляду М. Грушевський пов'язує із великим слов'янським розселенням у другій половині IV ст.; із виходом «антських» племен з лісового поясу в степові і передстепові райони й досягнення Чорного та Азовського морів, а також Дунаю. Рух на південь — вихід до моря й безпосередній контакт з еллінськими колоніями — поставив ці «антські» племена найближче до джерел культури [3, с. 87]. Окрім того, розселення на південних приморських територіях з їхнім м'яким кліматом певною мірою вплинуло на світоглядні основи українського народу (як аналогію можна згадати про феномен «Міді» — Півдня сучасної Франції). Військовий та хліборобський способи життя також відобразилися на цих основах. М. Грушевський спостерігає дві тенденції у розвитку українського життя та творчості від IV до IX ст.: «Один — воєнний, героїчний, дружинний, в степових організаціях, аналогічних з пізнішим пограничництвом, оспіваним “Словом о полку Ігоревім” (“свідомі кметі куряне”), з степовими бродниками і берладниками і пізнішими низовими козаками. Другий —

міський, або зв'язаний з містом, з греко-римською цивілізацією, більш або менш асимільований з нею, повний різних культурних запозичень...» [3, с. 108].

Український світогляд у своїх початках визрівав під дією природно-географічних умов, зазнаючи різноманітних впливів (варязький, візантійський тощо; пізніше сюди додалися впливи різноманітних кочових племен). Із формуванням світогляду вироблялась і культурна традиція, яка відтак має свою тривалу та складну історію. Слушно зауважував Сергій Єфремов в «Історії українського письменства»: «Нове українське письменство не з голови Котляревського зродилося, як Венера з шумовиння морського, а було тільки дальшим неминучим протягом того літературного процесу, що в головах у себе має тисячолітню традицію, зв'язками своїми входить у глибокі віки і там зникає у невідомій старовині, а ближчим корінням сягає вже загальновідомих історичних подій і од них безпосередньо бере свій початок» [5, с. 25—26]. Докладне представлення цієї традиції потребує широкого та ґрунтовного окремого дослідження. Нам тут йдеться лише про визначення основних принципів її формування.

Кожен національний світогляд є унікальним; до того ж він є таким не так завдяки якимсь специфічним прикметам (за уважного пошуку схожі прикмети завжди можна знайти у світогляді інших націй), як через неповторну конфігурацію цих прикмет. Така конфігурація, власне, й породжує національну специфіку, а та неминуче впливає на традицію.

Світосприйняття будь-якої європейської нації ХХ ст. об'єднує компоненти чотирьох основних світоглядних систем, чотирьох традицій: 1) архаїчної чи фольклорної; 2) релігійної (християнської); 3) просвітницької; 4) модерної. Можна сказати, що традиція у великих часових періодах видозмінюється залежно від домінування якогось з цих компонентів.

Традиція формується насамперед завдяки національному світогляду, а той своїм походженням великою мірою завдячує мові. Усвідомлення унікальної вагомості мови в європейському мовознавстві розпочинається від Вільгельма фон Гумбольдта, який стверджував, що різні мови — це не різні позначення однієї й тієї ж речі, а різні бачення її. Засновник загального мовознавства писав: «Мова є неначе зовнішнім проявом духу народів: мова народу є його дух, і важко уявити собі щось більш тожожне» [4, с. 68]. Мова є органом, що формує думку, і тому саме через мову лінгвіст пропонував вивчати духовні особливості того чи того народу. В. Гумбольдтові належить знамените метафоричне порівняння: кожна мова окреслює довкола народу, якому вона належить, коло, вийти за межі якого можна лише «перестрибнувши» в інше коло. Його ідеї підхопив в Україні Олександр Потебня, в Німеччині Гадамер, в Англії вони знайшли віддзеркалення в теорії Сепіра — Уорфа.

О. Потебня безпосередньо відштовхувався від праць В. Гумбольдта в опрацьованні своїх мовознавчих та літературознавчих концепцій, у яких розкривав глибинний зв'язок мови і мислення, мови та народної творчості. Не зупиняючись на цих розробках, вкажемо на вагомість потебнянської аналогії: творення мови схоже на творення поетичної народної творчості. Схожість ця зумовлюється тим, що в обох випадках діяні одні й ті ж ментальні механізми, які — у принципі — працюють за єдиними законами. Окрім того, поетична творчість здійснюється в мові та завдяки мові. Тому ця аналогія є такою близькою. Отож, фольклор, поетична творчість, словесна духовна творчість взагалі у своєму становищі зазнають великого впливу мови, її світоглядної специфіки, що відображається на різних рівнях — лексичному, морфологічному, синтаксичному, фонетичному, акцентуаційному тощо. І. Фізер, досліджуючи психолінгвістичну теорію О. Потебні на тлі провідних літературознавчих концепцій ХХ ст.,

однією з найважливіших позицій цієї теорії назвав те, що «поетичне сприйняття й переосмислення є переважно етноцентричним» [10, с. 103].

Між іншим, проблема мови стосується так званої проблеми «чистої свідомості». Свого часу Ф. Г. Якобі висловив ідею про те, що суб'єкт з самого початку є певною мірою налаштованим, а світ — завжди так чи інакше забарвленим. І що не існує «чистого» Я, так само як не існує незалежного від моєї налаштованості об'єкта. Такої ж ідеї дотримувався В. Дільтей, котрий стверджував, що ніякого «світу в собі не існує», а існують лише певним способом «забарвлені» світи — грека, середньовічної чи сучасної людини. Згодом М. Гайдеггер одним зі структурних моментів «буття-в-світі» назвав «налаштованість» (Befindlichkeit). З екзистенціалом налаштованості філософ пов'язував ідею розуміння [1, с. 35, 37]. Справді, чистої свідомості, особливо якщо це стосується мистецької діяльності, не існує. Вона завжди якось забарвлена, своєрідно налаштована — і у сприйнятті, і у творенні. Саме мова відіграє тут чи не найвирішальнішу роль. Вона постає між суб'єктом (людиною) та об'єктом (зовнішнім світом) як своєрідний екран, що й створює відповідне забарвлення та налаштування. Кожна мова витворює свій екран.

Завдяки цій світоглядно-мовній забарвленості запозичені елементи з інших культур стають органічною частиною своєї культури. Вони проходять адаптацію на рідному ґрунті (акомодуючись більшою чи меншою мірою) та входять у систему світоглядних уявлень цієї культури, разом розширюючи її. Варто зазначити, що в значній кількості випадків національне — це не так споконвічно своє, як запозичене від інших й трансформоване відповідно до власного національного світогляду. Відтак воно функціонує вже як своє — питоме та рідне. У цій трансформації будь-який елемент іншої культури націоналізується, стає справді національним надбанням. Схожу ситуацію простежуємо вже на самих початках становлення європейського культурного простору. Так, славнозвісна традиція спартанського громадського життя своїм походженням значною мірою завдячує перебуванню Лікурга на Криті, в Азії та у Єгипті. Він ознайомився з тамтешніми суспільними звичаями й використав їх як основу для власної законодавчої ініціативи — вагомої й достатньо фундаментальної. Ця ініціатива була прийнята й перетворилася на свою, з часом вже архаїчну (п'ятсотлітню) традицію спартанського соціального побуту. Інший приклад — піфагорійське вчення, виникнення якого пов'язують з єгипетськими віруваннями та обрядами, вавилонськими містеріями, зороастризмом тощо. Взагалі, говорити про національну традицію можна не лише з погляду світоглядно-мовного забарвлення її складових, а й з огляду на самі ці складові, точніше — на неповторну їхню конфігурацію.

Серед усіх різновидів словесної творчості (поетична, прозова, драматична) мовні особливості найбільш активно та виразно виявляються саме в поезії. Тут варто пригадати думку Еліота про те, що мислити іноземною мовою значно легше, ніж відчувати. Тому жодне мистецтво не є так вперто і послідовно національним, як поезія [9, с. 116]. Тому, наприклад, М. Гайдеггер, сильно активізуючи в своєму мисленні мову (особливості будови слова та словотворення), творив новий філософський дискурс, який часто називають поетичним чи міфопоетичним. Національні особливості мови відчутно позначаються на своєрідності поезії, визначають її такі чи такі прикмети. З іншого боку, поезія із цих прикмет, власне, й постає. Згадаймо відоме визначення поезії як того, що втрачається під час перекладу. Адже кожна мова має своє особливе «коло» й перемістити поетичну дійсність з одного кола в інше без видозміни неможливо. Дотепний вислів *traduttore traditore* якраз і передає оте своєрідне переформатування цієї дійсності відповідно до специфіки іншого мовного кола.

Отож, мова має унікальне значення у творенні поезії, а зрештою, будь-якого пов'язаного зі словом мистецтва. Водночас вона є носієм світогляду, що у цій мові формується і завдяки їй передається. Вагомість світоглядно-мовних чинників для розвитку традиції стає підставою того, що основною категорією виміру останньої стає категорія національного. У поезії й загалом в усьому мистецтві якраз концепт національного стає найорганічнішим та найоптимальнішим носієм загальновидових ознак традиції. Поняття «національна традиція» є універсальним; воно охоплює усе мовне «коло» і виражає провідні особливості творення та передавання духовного спадку. Варто зазначити, що це поняття не треба синхронізувати із часом політичного визрівання народу в націю (різні європейські народи сформувались у нації в різний час — від XVII до XIX ст. включно). Національна традиція бере початок значно раніше — з часу виникнення того, що стало її складовою частиною. Хоча, здається, тоді час говорити про націю в сучасному розумінні й не випадає. Але коріння такої традиції туди сягнуло. На вагомості національної традиції наголошують усі автори праць з історії української культури й літератури зокрема. Це одне з вихідних положень таких праць. Виразний приклад: Г. Грабович — той, хто різко виступає проти багатьох проявів національної традиції, хто прагне зруйнувати чимало українських культурних стереотипів і хто взагалі відкидає канон історії літератури — у виданні «До історії української літератури» пише: «Водночас конче треба зауважити, що пошук органічності чи «органічного українського» стилю тощо — це необхідне і неминуче шукання того своєрідно-українського, без якого ця література, культура взагалі не мають сенсу. Бо жодна творчість не може проіснувати тільки на запозиченій моделі, якою б вона не була високою» [2, с. 21]. Справді, прихід запозиченої моделі в іншу культуру передбачає її національно-органічну, зокрема мовну, адаптацію.

У мові закладений потужний потенціал національної традиції. Її можна представити у двох вимірах — мовному та ідейно-смісловому. Іноді в поезії ідейно-смісловий рівень не має виразних національних ознак, тобто в ній відсутні характерні мотиви, символи, емблеми. Проте її мовний пласт із відповідними асоціативними фондами, характер словесного оформлення досить вагомо й посутньо засвідчують національну специфіку й традицію. Таку ж ситуацію нерідко можна спостерігати в модерній поезії XX ст., у якій активна й експресивна мова забезпечує «передавання» національного. До того ж це відбувається на глибинному світоглядному рівні. Така поезія виявляє національну традицію подекуди більше та глибше, ніж та, що має зовнішні прикмети національності, але мовна сфера якої не активована належно. Взагалі простежується така градаційна шкала носіїв традиції в літературі: світогляд — мова — жанр — конвенція (стереотип) — стиль — школа (угруповання).

-
1. *Гайденок П. П.* Екзистенціалізм и проблема культуры. — М.: Высшая школа, 1963.
  2. *Грабович Г.* До історії української літератури. — К.: Основи, 1997.
  3. *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. — К.: Либідь, 1993. — Т. 1.
  4. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984.
  5. *Єфремов С.* Історія українського письменства. — К.: Вік, 1917.
  6. *Латинско-Русский словарь О. Петрученко.* — М.: Тип-фія Г. Лисснера и А. Гешеля, 1904.
  7. *Мамардашвили М.* Как я понимаю философию. — М.: Прогресс, 1992.
  8. *Мамардашвили М. К.* Эстетика мышления. — М.: Моск. школа полит. исслед., 2000.

9. Рябчук М. Ще раз про «соціальну функцію поезії» // Жовтень. — 1989. — № 8.
10. Фізер І. Психолінгвістична теорія Олександра Потебні. — К.: Вид. дім «KM Academia», 1993.
11. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах // І. Франко. Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1981. — Т. 31. — С. 33—44.

TRADITION IN THE TRANSCULTURAL DIMENSION

Taras PASTUKH

*Ivan Franko National University of L'viv,
1, Universytets'ka St., L'viv, Ukraine 79000*

The author scrutinizes etymology of the concept of tradition and clarifies basic tokens of this notion. Tradition arises in the relations of past and present times. Its important components are national world outlook and language. Tradition is formed on the juncture of various cultural influences, but language and world outlook make it “their own”.

Key words: tradition, culture, language, world outlook, poetry, national specific.

ТРАДИЦИЯ В ТРАНСКУЛЬТУРНОМ ИЗМЕРЕНИИ

Тарас ПАСТУХ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина 79000*

Рассмотрена этимология понятия традиции и определены основные черты этого понятия. Традиция предстает как связующее звено между прошлым и будущим. Важнейшими ее составляющими являются национальное мировоззрение и язык. Традиция формируется на стыке различных культурных влияний, однако язык и мировоззрение делают ее «своей».

Ключевые слова: традиция, культура, язык, мировоззрение, поэзия, национальная специфика.

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2007

Після редагування 03.03.2008

Прийнята до друку 08.05.2008